

Sentezin Felsefi Açından Betimi ve Platon ile Aristoteles Felsefelerinin Uzlaştırılması

Description of Synthesis from Philosophical Perspective and Reconciling Plato and Aristotelian Philosophies

MEHMET MURAT KARAKAYA

Social Sciences University of Ankara

Received: 09.05.2021 | Accepted: 18.08.2021

Abstract: Synthesis is generally to introduce a new and different philosophical approach by combining one philosophical argument with another. Synthesis, which has an important place in the actualization of scientific and intellectual development within the mental activity of man, has been one of the most used methods in the field of philosophy as in many other fields. Many philosophers from Plato to Aristotle, from Porphyryus to Fârâbi have used the method of synthesis to form their philosophical theories and put forward different original philosophical views. Some philosophers, such as Ibn Rushd (Averroes), opposed the activity of synthesis, especially in reconciling Plato and Aristotle's views. Although it is determined as a fact that synthesis is an indispensable element in intellectual activities, the implications of its nature and in which conditions the synthesis should be carried out remain a mystery. In that sense, it is understood that it is a necessity to determine the conditions regarding the accuracy and inaccuracy of the synthesis. This article deals in a theoretical framework with the issues of harmonization among philosophical theories in the context of the nature of synthesis and the reconciliation of Plato and Aristotle's philosophies.

Keywords: Synthesis, harmony, eclecticism, Plato, Aristotle, Neoplatonism, Islamic philosophy.

Giriş

Sentez kelimesi felsefi metinlerde anlam alanı itibariyle genelde “harmoni”, “senkretizm”, “eklektizm”, “el-cem”, “uzlaştırma” ve “uyumlaştırma” sözcükleriyle eş ya da yakın anlamlı olarak ele alınsa da makale muhteviyatında görüleceği üzere bu kelime bahsi geçen sözcükleri de kapsayacak şekilde üst bir terim olarak çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Kant, duyuusal ve içsel yetiler üzerinden anlama ve imgelem çerçevesinde bilginin üretimini sentez kavramıyla açıklarken (Kant, 1998: A 77, 121), Hegel’in üçlü tez-antitez-sentez formülasyonunda sentez, gerçek düşüncenin ortaya çıkması için tez ve antitez arasındaki karşıtlığı ortadan kaldıran ileri bir aşama ve bir uzlaş alanı olarak ifade edilmiştir (Hegel, 2018: 30/50). Bu makaleye konu olan sentez ise Kant ve Hegel’in kullandığı anlamlardan farklı olarak filozofların nazariyat üretirken farklı felsefi görüşlerden yararlanması ve bu görüşler arasında bireşim yaparak yeni bir felsefi bir teori ortaya koyması ya da felsefi sistemlerini geliştirmesi ve güçlendirmesidir. Bu anlamıyla sentez, felsefe tarihi boyunca antik dönemlerden İslam felsefesine oradan günümüze bir yöntem olarak gündemde olan bir konu olmuştur.

Ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji alanında fikir beyan eden filozoflar, düşüncelerini ortaya koyarken başka filozoflardan, ekollerden hatta mitolojilerden yararlanarak ve onlardan referanslar göstererek düşüncelerini harmonik bir yapı içerisinde belirlemiş ve kendi felsefi sistemlerini oluşturmuşlardır. Bu durum Aristoteles ve Platon’da geçerli olduğu gibi Fârâbi ve İbn Sina gibi İslam filozofları için de geçerlidir. Kimi filozof veya ekoller, içinde buldukları felsefi bağlamların etkisiyle görüşlerini geliştirirken, kimileri de farklı felsefelerin etkisiyle eklektik bir yapı içerisinde kendi ekollerini oluşturmuşlardır. Pythagoras, Herakletios ve Parmenides’in felsefi yaklaşımlarının Platon üzerindeki etkisi ile Presokratik filozofların ve Platon’un felsefi değerlendirmelerinin Aristoteles üzerindeki etkisi bu minvalde değerlendirilebilir. Yine Plotinus, Geç Akademi döneminde felsefi sistemini oluştururken üzerinde baskın olan filozof her ne kadar Platon olsa da onun yer yer Aristoteles ve Presokratik filozofların görüşlerinden etkilendiği ya da bu filozofların görüşlerinden yararlandığı görülmektedir. Özellikle Akli-İlke olarak bilinen ve *İlk*’ten sudür eden İkinci Hipostaz’ın Plotinus felsefesindeki konumunun Platon’un idealar dünyası ile Aristote-

les'in kendi kendini düşünen Aklın bir sentezi olduğu söylenebilir (Stamatellos, 2007: 10). Aynı şekilde Fârâbî ve İbn Sina gibi İslam filozofları da felsefelerini inşa ederken genelde Platon'a ait Akademi'den, Aristoteles'e ait Meşşâî felsefeden, Yeni-Eflatuncu öğretiden ve kısmi de olsa Stoacı felsefeden etkilenmişlerdir. İslam felsefesi özgün rengini kendi kültür dinamiklerinden oluşturmuş olsa da büyük ölçüde bu felsefelerin harmonik yapısını bünyesinde barındırmaktadır. Gazali sonrasında ise Fahreddin er-Râzî ve Nâsirüddîn et-Tûsî ile birlikte felsefenin kelamla mecz edilmesi ve İbn Sina'nın yerinin yeniden kendisine tevdi edilmesi bu hususlar kapsamında yer almaktadır. Ayrıca Tasavvuf felsefesi ile Yeni-Eflatuncu felsefenin doktrinlerinin benzerlikler taşıması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla sentez felsefi ekol ve akımların oluşumunda büyük bir etken olmuştur.

Bu makale, sentezin mahiyetine yönelik muhtevayı ve sentezin sentez olma koşullarını hangi bağlamlarda bünyesinde taşıdığını harmoni, eklektik, senkretik ve el-cem' kavramları çerçevesinde beş başlık altında ortaya koymaktadır. Buna göre makalede ilk etapta Sentez nedir? Nasıl bir mahiyete sahiptir? Sentez hangi koşullarda sentez olma özelliğini kazanır? sorularına cevaplar aranacak, sonrasında ise antik dönemlerden bu yana senteze esas teşkil eden Platon ve Aristoteles'in uzlaştırılmasına yönelik yaklaşımlar, Fârâbî, Neoplatonist filozoflar ve İbn Rüşd'ün görüşleri üzerinden değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Literatür açısından sentez ve mahiyeti ile ilgili kaynaklar arasında kavramsal bağlamda müstakil bir çalışma bulunmasa da konusal bağlamda mevzu ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Cafer Sadık Yaran'ın "İslam Felsefesinde Eklektizm Sorunu"; Pantelis Gollitsis'in "Simplicius, Syrianus and the Harmony of Ancient Philosophers"; Stephen Menn'in "Self-Motion and Reflection: Hermias and Proclus on the Harmony of Plato and Aristotle on the Soul" ve Llyod P. Gerson'un "On the Harmony of Plato and Aristotle According to Neoplatonism" makaleleri bu çalışmalardan bazılarıdır. Bunların yanı sıra bazı felsefi çalışmalarda farklı açılardan senteze vurgu yapıldığı görülmektedir.

1. Harmoni, Eklektik, Senkretik ve el-Cem' Kavramları Bağlamında Sentez

Sentezin mahiyetine geçmeden önce mevzu ile ilgili literatürde birbirlerinin yerine kullanılan "harmonî", "eklektik", "senkretik", "el-cem" gibi

müteradif kelimelerin köken anlamlarına yer verilmesi konunun anlaşılmasında açıklayıcı olacaktır. Zira kavramlara kimi zaman yüklenen olumsuz anlamlar, sentez bağlamında yapılan felsefi etkinliklerin olumsuz karşılanmasına neden olduğu gibi değersizleştirilmesine de sebep olmaktadır. Bu açıdan kelimelerin literal boyutuyla yüklendikleri manalar sentezin mahiyetine ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Buna göre, Grekçe “harmonia” kelimesinden türeyen ve “uyum”, “bağdaşma” ve “ahenk” kelimeleriyle anlam bulan “harmoni”, daha çok ortak ilkelerde birleşmeye müsait fikirlerin ve birbirine karşıt olmayan görüşlerin bir araya getirilmesiyle gerçekleşmektedir (Runes, 1942: 122). Bu durumda felsefi açıdan harmoni, birbirine karşıt olmayan, benzer yahut yakın felsefeler arasında meydana gelmektedir. Grekçe “eklektikos” sözcüğünden türeyen ve köken anlamı itibariyle “seçmek” anlamına gelen “eklektik” ise, tek bir fikir üzerinden hareket etmeyip geniş yelpazede yer alan fikir ve düşünceler arasından “en uygun”, “en iyi” ve “en güzeli”ni seçmek ve onları gerekli hâllerde kullanmak anlamındadır (Runes, 1942: 87). Bu yönüyle kelime, ne olumlu ne de olumsuz bir anlam içeriğine sahiptir.¹ İki zıt şeyin karşılaşması yahut var oluşsal açıdan buluşması anlamlarına gelen “eş”, “ile birlikte” (syn) ve “karışım” (krisis) kelimelerinin birleşiminden oluşan syncrétique/senkretik kelimesi, Helenistik dönemde felsefi metinlerden ziyade özellikle farklı dinler arasında birbirine zıt inanç, öğreti ve ilkeleri birleştirme, uzlaştırma ve ahenkleştirme anlamında kullanılmıştır (Runes, 1942: 308; Levinskaya, 1993: 117). Tefrik etme ve ayırmaştırmaya zıt anlamıyla Arapça “el-cem” kelimesi, yapıştırmak anlamını ifade eden te’liften de farklı olarak bir şeyi diğer bir şeye mecz etmeksizin eklemek, bir araya getirmek, müteferrik parçaları birbirine bağlamak ve bütünleştirmek anlamlarına gelmektedir. Başka bir ifadeyle el-cem’, farklı fikir ve düşünceleri, düşüncelerin ayrıklığını ve ayrılığını ortadan kaldırmaksızın bir araya getirmek ve uzlaştırmaktır. Yakın veya karşıt fikirleri uyumlu hâle getirme ve birleştirme etkinliğini ifade etmede kullanılan Grekçe “syn-thesis/sentez” kelimesi ise ister birbirine ben-

¹ Eklektik yöntem tek bir felsefi sisteme bağlı olmayan filozoflar için antik dönemden bugüne kullanılmıştır. Ancak felsefi değerlendirmelerde birbiriyle benzerlik içermeyen heterojen unsurları alelade bir yaklaşımla bir araya getirmek manasında bu kelimeye olumsuz anlam yükleyen yorumcular da ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle eklektizm taklit felsefe olarak değerlendirilmiştir (Duralı, 1991: 24).

zer olsun ister karşıt farklı tezlerin bir araya getirilmesini, uyumlaştırılmasını ve uzlaştırılmasını ifade etmektedir (Runes, 1942: 310). Dolayısıyla sentez birbirine yakın ya da birbirinden tamamen ayrık en uçtaki fikirlerin belirli bir ortak noktada buluşmasına imkân tanımaktadır.

Bu açıklamalardan hareketle “uyum” ve “ahenk” anlamlarına gelen harmoninin, “seçmek ve en uygun olanı kullanmak” anlamına gelen eklektığın, “birlik olmak, zıt ilkeleri birleştirmek ve uzlaştırmak” anlamlarına gelen ve özellikle din alanında kullanılan senkretığın, “iki şeyi karışım yapmaksızın bir araya getirmek” olan el-cem’in anlam alanlarına bakıldığında, söz konusu kavramların olumsuz ve pejoratif anlam içermedikleri anlaşılmaktadır. Bir bütün olarak bu ifadelerin birbirine yakın ya da uzak farklı görüş ve doktrinlerin bir araya getirilmesini ifade ettikleri görülmektedir. Ancak süreç içerisinde kelimelere olumsuz anlamlar yüklendiği ve bu yüklenen olumsuz anlamlar üzerinden bazı felsefi sistemlerin eleştiriye tabi tutulduğu da müşahade edilmektedir (Yaran, 2003: 40). Bunlar içerisinde iki farklı anlamda kullanımı sebebiyle kendisine olumsuz anlam yüklenen en bariz kelime ise senkretiktir. Bu sözcük, antik dönemlerde ilk etapta “dışarıdan gelen tehlike ve tehditler karşısında var olan görüş farklılıklarına rağmen içerde birlik olmak” anlamında siyasi içeriğe sahip bir kavram olarak kullanılmıştır.² Buna göre kelimenin anlam içeriğindeki birlik, doğal bir birlik değil dış saldırılar karşısında gerçekleşen zoraki bir birliktir. Harici tarruzlara kadarki süreç içerisinde karşıt görüşler zıt kutuplarda birbirinden ayrık hâlde bulunurken tehdit karşısında bir araya gelmekte ve birlik olmaktadır. Ancak kelimenin kökeninde var olan bu anlam, ilk etapta olumsuz bir anlam içeriğine işaret ediyor olsa da söz konusu karşıtlığın dâhilî/paradigma-içi bir karşıtlık olduğu göz önünde bulundurulduğunda olumlu anlama evirilmektedir. Nitekim dış tehdit, paradigma-içi karşıt görüşlerden daha ileri düzeyde bir karşıtlığı yani harici/paradigma-dışı karşıtlığı bir bakıma hasımlığı ifade ettiğine göre, paradigma-içi karşıtlığın izafi bir karşıtlık olduğu söylenebilir. İkinci olarak senkretığın özellikle dinlerde inanç ve öğretilerin birleştirilmesi anlamında kullanılması, genelde dinlerin karma

² Synkeretismos kelimesi bu siyasi anlamıyla antik dönemde düşmana karşı birlik hâlinde olan Girit Şehir Federasyonu için kullanılmıştır (Duralı, 1991: 27; Levinskaya, 1993: 119).

bir yapıya bürünmesi, temel ilkelerden uzaklaşması ve kendi özüne yabancılaşmasıyla sonuçlanmış; buradan hareketle kelimeye “bir araya getirilen farklı görüşlerin her hâlükârda uyumsuzluğu”nu ifade etmeye yönelik olumsuz anlam yüklenmiştir (Levinskaya, 1993: 117, 118; Duralı, 1991: 27). Ancak dinler açısından olumsuz sonuçların ortaya çıkması kelimeye pejoratif anlam yüklenmesine imkân tanısa da bu durum, uygun koşulları taşıdığı sürece felsefi açıdan birleştirme, uyumlaştırma ve uzlaştırmayı yani bizatihi senkretik çerçevede sentez etkinliğini olumsuzlamaz. Çünkü dinî senkretizm ile felsefi senkretizm birbirinden farklıdır. Ayrıca kelime, anlam alanı itibarıyla diğer kelimelerde olduğu gibi “bağdaştırma”, “birlik olma”, “bir araya gelme/getirme” manasında olumlu anlam içeriğine sahiptir.

Senteze yönelik kullanılan kelimeler arasında düşünceler arası zıtlıkların derecelendirmesi açısından yakından uzağa bir değerlendirme yapıldığında, harmoninin birbirine yakın, eklektiğin orta düzeyde mesafeli, senkretğin ise birbirinden uzak teorilerin birleşimini ifade ettiği, el-cem’ ve sentezin ise birbirine yakın ya da uzak görüşleri bir araya getirmeye imkân tanıdığı söylenebilir. Ayrıca bu açıklamalar çerçevesinde sentezi bir araya getirme, birleştirme, uzlaştırma gibi ortak anlamlardan hareketle söz konusu yakın anlamlı kavramların üstünde bir terim olarak nitelendirmek mümkündür. Bu yönüyle makale bağlamında sentez kelimesine biçilen rolün “birbirine yakın ya da uzak, karşıt ya da değil farklı görüşleri bir araya getirip uzlaştırma ve uyumlaştırma” anlamında üst kavram olduğunu ve diğer kavramların benzer anlamları içermesi sebebiyle sentez kavramı altında değerlendirmeye tabi tutulduğunu belirtmek gerekir. Bu kapsamda makalede birbirine yakın ya da birbirinden tamamen ayrık en uçtaki fikirlerin belirli bir ortak noktada buluşmasına imkân tanıyan uzlaştırma ve uyumlaştırmaya dair aşağıda yer alan hususlar, bahsi geçen müteradif kavramları içerecek şekilde sentez terimi çerçevesinde ele alınacaktır.

2. Sentezin Mahiyeti

Sentezin sebebi aklen tek başına mükemmelliğe erişememesi sebebiyle insandır. İnsanın dışsal duyuları tek başına bilgiyi elde etmede yeterli olmadığı gibi içsel yetileri de dışsal duyular olmaksızın bilişsel süreçleri işlevsel hâle getiremez. Somuttan soyuta, varlıktan mahiyete, arazdan cevhere, tikelden tümele vb. düşünsel alanlara yönelik akletme süreçleri duyu,

iç yeti ve zihinsel etkinliklerin bireşiminden meydana gelmektedir. İnsanın bilişsel ve düşünsel eylemleri doğal olarak bu süreçleri gerekli kılmakta, nazari eylemler -felsefi ve mantıksal ifadesiyle- tasdiklerden başka tasdiklere ulaşmaya yönelik tertip vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Râzî, 2019: 36). Başka bir ifadeyle insan, düşünme eylemini mantıksal süreçlerle sürdürmekte, akli faaliyetlerle ve kanıtsal bağlantıları tetkik etmekle aktif hâle gelmektedir (Plotinus, 2018: 154). İnsana ait akıl, bu hususiyetleriyle her daim bilfiil olan ve bir defada akleden göksel akıllara karşıt bir akıl konumunda bulunmaktadır. Akletme eylemi birbirini takip eden zihinsel süreçleri gerekli kıldığından, başka bir ifadeyle bir defada gerçekleşmediğinden bilgiye konu olan hususlar da farklı idrak alanlarının birleşimiyle yani sentezle meydana gelmektedir. Bu yönüyle sentez, tamamlanmanın veya tamam olmanın bir defada ve tek başına gerçekleşmediği durumlarda ancak birleştirme ve eklemleme ile olgunlaşan ve kemale eren bir duruma tekabül etmektedir. Dolayısıyla sentez, ister Kant'ın ister Hegel'in kastettiği manada, isterse bu makale bağlamında kullanılan şekliyle olsun, anlam, kavram ve bilginin üretilmesinde gerekli unsurları ihtiva etmektedir.³ Sonuçta sentez, parçaları bir araya getiren, bütünlük ve buradan anlamlı bir sonuç elde eden bir kompozisyon ve kombinasyon olarak anlam bulmaktadır.

İlmî arenada Platon ve Aristoteles gibi antik Yunan filozoflarının; Porfiryus, Iamblichus, Simplicius gibi Neoplatonist bilgelerin; Fârâbî ve İbn Sina gibi kimi İslam hükemasının görüşlerinin sentez niteliği taşıdığı bir tespit olarak vurgulansa da bu tespitin ötesinde sentezin gerçeklik zemininin kendi bağlamı çerçevesinde temellendirilmesi; harmonik, eklektik, senkretik ve el-cem'e yönelik felsefi metinlerin mahiyetine yönelik hususların anlaşılmasında önem arz etmektedir. Bu bağlamda vermek istenilen mesaj ve ortaya konan düşünceler açısından sentez niteliği taşıyan felsefi metinlerin, anlaşılması ve yorumlanması problematik özellikler barındıran metinler olduğu söylenebilir. Zira sentez, iki ya da daha fazla felsefenin uzlaştırılmasında benzerlikler bağlamında önemli ipuçları verdiği gibi her iki felsefe arasında açık veya gizli ayrışıklıkları da ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda sentez, bir konu hakkında farklı kutuplarda yer alan en

³ Kant'a göre nasıl ki bilgi, dış duyuvarın iç yetilerle sentezlenmesi olmadan ortaya çıkmıyorsa Hegel'e göre de antitez olmadan tezin bir anlamı olamaz ve nihai amaç olan senteze ulaşamaz.

az iki düşünceyi yakınlaştırmak, bir araya getirmek ve bu farklı düşüncelerin karışımından yeni bir fikir ve teori üretmektir. Buna göre, sentezi esas alan ve bir yöntem olarak belirleyen filozofun ortaya koyduğu metinlerde karşıt kutuplarda yer alan değerlendirmelerden hangisine eğilim gösterdiğini ve hangi felsefi argümanı hangi gaye ile tercih ettiğini tespit etmek ve ortaya konulan yeni teoride karşıt kutuplardan hangi unsurlardan hangi oranda yararlandığını belirlemek okuyucu açısından en karmaşık hususlardan biridir. Dolayısıyla karşıt görüşlerden her birine vukufiyet kesp etmeden ortaya konan metnin anlamını ve vermek istediği mesajı kavramada zorluklar yaşamak her zaman olasıdır. Örneğin Platon'un metinlerini aşkinci felsefe bağlamında tek başına okuyup anlamak mümkün olduğu gibi, Aristoteles'in metinlerini de ihtiva ettiği hususların ağırlığına rağmen tek başına okuyup anlamak kendi bağlamı çerçevesinde mümkündür. Zira her iki felsefenin kendi fikrî manzumesi çerçevesinde düşünsel bir bütünlüğü vardır. Ancak Platon ve Aristoteles felsefelerinin birleşiminden oluşan harmonik/eklektik/senkretik bir felsefi metni okumanın ise Platon ve Aristoteles'i ayrı ayrı okumaktan daha zor olduğu söylenebilir. Zira sentez yapan filozofun metnin içeriğinde nerede Platonyen nerede Aristotelyen bir yaklaşım sergilediğini tespit etmek güçtür. Bu yönüyle sentezin ilmî disiplinler içerisinde özellikle de felsefi metinlerde çok boyutlu ele alınması ve sentezi sentez kılan özelliklerin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

3. Sentezin Zayıf ve Güçlü Yönleri

Varlık, bilgi ve değere yönelik argümantasyonlara sahip olduğunu iddia eden bir felsefi teoride ortaya konan düşünceler sentez yöntemiyle birbirinden kopuk, farklı değerlendirmelerden teşekkül ettirildiğinde, o felsefi teorinin kuşatıcı ve bütüncül bir teori olduğu söylenemez. Çünkü bir teoride ortaya konan her bir önermenin bir karşılığı vardır ve bu önermeler, bağlamı itibarıyla kendi bütünlüğü içerisinde bir anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla bir felsefede var olan bir argümanı diğer bir felsefeye aktarma hadisesinde aktarmaya zemin teşkil eden gerekli koşullar ve her iki felsefe arasındaki bağıntılar örüntüsel çerçevede ikame edilmez ise aktarılan düşünceler, aktarmanın gerçekleştiği felsefeye katkı sağlamayacağı gibi o felsefenin epistemolojik yönden temelsiz ve iç tutarlılık açısından da yetersiz olduğuna işaret eder. Buna göre sentezin sentez niteliği taşıyabilmesi, ak-

tarım sürecinde karşıt kutuplarda yer alan fikirlerin imtizacına müsait ortamın hazırlanmasına, ara kavram ve düşünsel bağlamların oluşturulmasına bağlıdır.

Bu yönüyle sentezin filozof açısından zayıf ve güçlü niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Bunu (i) Sentezin zayıf yönü ve (ii) Sentezin güçlü yönü şeklinde formüle etmek mümkündür. Filozofun düşünsel zayıflığını gösteren bir özelliğe sahip olması açısından sentez, mahiyeti itibarıyla münhasır, sınırları belirli, özgün bir düşünce üretmekten ziyade başka kaynak yahut düşüncelerden üst düzeyde yararlanmayı ifade etmektedir. Buna göre, fikriyatını belirli bir teori çerçevesinde temellendirme konusunda yetersiz kalan filozof, karşıt görüşlerden yardım alarak teorisindeki eksik hususları tamamlamakta; aksi durumda felsefi argümanı bütünü tamamlamada eksik kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, farklı felsefi düşüncelerden yararlanmanın felsefi sistemi düşünsel yetkinlik açısından zayıf kıldığı söylenebilir. Ancak bu durum, ortaya konan felsefi sistemin bütün yönleriyle kuşatıcı bir felsefe olduğunda geçerlidir. Buna göre bir felsefi sistemin; aşkın, semavî ve duyulur âleme yönelik hususlarda varlığın bütün safahatı ve merâtibi ile ilgili küllî boyutta argümanlar ortaya koyması ve o felsefi sistemi nazariyat açıdan diğer felsefelere ihtiyaç duymayacak hâle getirmesi gerekir. Fakat hâlihazırda bunun mümkün olup olmadığı, tek bir filozof veya ekol tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği tartışmaya açık bir husustur. Dolayısıyla sentez, zayıf yön açısından düşünsel etkinliğin yetersizliği olarak değerlendirilse de filozofların teorilerini geliştirmede az ya da çok yararlandığı bir yöntem olmuştur.

Sentezin güçlü yanına gelince, onun felsefi teoriye en önemli katkısı, filozofun iki veya daha fazla kutupta yer alan felsefi argümanları bir araya getirmek suretiyle bir teoride eksik olan unsurları tamamlaması, bu tamamlamanın etkisiyle de daha güçlü ve daha bütüncül düşünsel değerlendirmeler ortaya koymasıdır. Bu yönüyle mülâhaza edildiğinde sentez, sentez niteliğine sahip felsefi teoriyi daha güçlü kılmakta ve geliştirmektedir. Bu durum, başka bir yönüyle farklı kutuplarda yer alan düşüncelerin bir şekilde eksiklik barındırdığına da işaret etmektedir. Çünkü sentez, bir konu hakkında tek bir görüş üzerinden kuram oluşturmanın yetersiz kalması durumunda bir gereksinimden dolayı gerçekleşmekte, felsefi açıdan tek bir teori üzerinden hareket etmenin zayıf zeminine işaret etmektedir. Bu kapsamda

-örneğin- Fârâbî, “varlık olarak varlığın bilgisi” şeklinde ifade edilen felsefe hakikatin ortaya konmasında tek bir telakkinin kâfi olmadığını, bu kapsamda birçok farklı telakkinin gerekliliğini söylemektedir. Ona göre hakikat tek bir görüşten değil bu farklı görüşlerin birleşiminden ortaya çıkmaktadır (Fârâbî, 2003: 153). Fârâbî’nin bu yaklaşımının en güzel örneğini Platon felsefesinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Platon’un, dinsel eğilim, mağara istiaresi ve matematiğe olan büyük ilgiyi Pythagoras’tan; “gerçekliğin ilksiz, sonsuz ve zamansız olduğu” anlayışı ile “bütün değişmelerin mantıksal bakımdan aldatıcı sayılması gerektiği inancı”nı Parmenides’ten; “evrendeki her şeyin hareket hâlinde olduğu ve hiçbir şeyin değişmeden kalmayacağı” anlayışını ise Herakletios’tan aldığı ve bu filozofların görüşlerinin etkileşiminden idealar kuramına ve akli ve duyulur şeklinde iki âlem anlayışına ulaştığı en bilinen hususlardır (Sahakian, 1997: 57). Bu yönüyle Platon felsefesi bir bakıma Pythagoras, Parmenides ve Herakleitos felsefelerinin Sokrates felsefesiyle harmonize olmuş hâlidir. Platon’un orijinalliğinin de bu sentezlere bağlı olduğu söylenebilir (İlboğa, 2007: 10). Bu manada sentez, varlığın hakikatini ortaya çıkarmada eksik kalan düşüncenin tamamlanması açısından gereklidir ve ortaya konan felsefi teoriyi daha güçlü ve müstakil kılmaktadır. Kindî bu konuyu şöyle ifade etmektedir.

Özellikle şu husus bizce ve dilimizi konuşmayan bizden önceki seçkin felsefecilerce çok iyi bilinmektedir ki, ne bir kişi ne de bir topluluk kendi çabasıyla gerçeği tam olarak kuşatabilmiştir. Çabaları sonucunda bunlar ya gerçek adına bir şey elde edememişler ya da gerçekle kıyaslanınca çok az şey elde edebilmişlerdir. Fakat her birinin gerçek adına elde ettiği azıcık bilgiler bir araya toplanınca büyük bir değer oluşturmuştur (Kindî, 2013: 127, 128).

Aristoteles de benzer bir şekilde düşüncelerin farklı ve önsel görüşler üzerinden bina edilmesine yönelik görüşlerini *Metafizik*’te aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır.

O halde sadece görüşlerini paylaştığımız kişilere değil, daha yüzeysel görüşleri sürmüş olan insanlara da minnettar olmamız gerekir. Çünkü onlar da düşünme yetimizi geliştirmek suretiyle bir yardımda bulunmuşlardır... Hakikat üzerine görüşleri sürmüş olan insanla ilgili olarak da aynı durum söz konusudur. Çünkü biz bazı filozoflardan bazı görüşler aldık. Ancak bu filozofların ortaya çıkmalarının nedeni onlardan başkaları olmuşlardır (Aristoteles, 1996: 993b10-20).

Ayrıca Aristoteles'in *Fizik* II. 3.5-10'da (195a) ortaya koyduğu dört nedenle ilgili *Metafizik* I. kitabın sonunda ifade ettiği şu cümleler bu hususu desteklemektedir.

Bütün bu söylediklerimiz, bütün filozofların araştırıyor gördükleri nedenlerin bizim *Fizik*'te saydığımız nedenlerin aynı olduklarını ve bu nedenlerden başka bir nedeni anma imkânına sahip olmadığımızı açıkça göstermektedir. Ne var ki şimdye kadar bu nedenlere belirsiz bir tarzda işaret edilmiştir (Aristoteles, 1996: 993a10-15).

Mezkûr pasajlardan hareketle vurgulanabilir ki öncel düşüncelerin varlığı ardıl düşüncelerin üretilmesinde ve zihnin bir şey hakkındaki bilgisinden başka bir şeyin bilgisine ulaşmasında bir dayanak ve iki şeyin birbirini gerektirmesi konusunda bir hareket noktası ise sentez etkinliği düşüncenin gelişimi açısından gereklidir.⁴ Bu açıdan bakıldığında hakikatin felsefi yönden başka düşünce ve görüşlere ihtiyaç duymadan tek bir düşünce üzerinden tezahür etmesi mümkün değildir. Bu durumda felsefi bir teorinin, yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde zayıf konuma düşmemesi adına senteze ihtiyaç duymadan hakikati tek başına üstlenmesinin anlamlı bir yanının olmadığı ifade edilebilir. Bu kapsamda bir teori sentez yapmaksızın hakikati ifşa ettiğini iddia ediyor; ancak eksik argümanları bünyesinde barındırıyor ise bu teorinin hakikat karşısında bir değer ve anlam ifade etmediğini ve varlığa dair kuşatıcı argümantasyonlara sahip olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla felsefi teori, senteze anlamlı bir alan açıyor ve birleşim dolayısıyla daha tutarlı ve güçlü hâle geliyor ise bundan kaçınılmaması gerektiği ve farklı ve zıt felsefi kulvarlarda ortaya konan düşüncelerden istifade etmenin zaruri olduğu belirtilmelidir. Bu yönüyle sentez Rachel Barney'in ifadesiyle üretici/kreatif bir eylemdir (Barney, 2009: 103). Dolayısıyla sentezin zayıf yönüne bulaşmamak adına hakikati bütün yönleriyle kuşatan argümanlar ürettiğini iddia eden ve bu argümanların güçlülüğünü vurgulayan bir filozofun gerekli durumlarda sentez yapmaktan vazgeçmesi her zaman tercih edilir bir tavır olmayabilir. O hâlde felsefi bir teoriyi tutarlı kuram hâline getirecek önlemleri almak öncelikli vazife olmalı, sentez yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır. Buna mukabil sentezi güçlü kılmak adına üstün körü her felsefi görüşten istifade etme konusunda aşırıya kaçmaktan

⁴ Zihnin bir şeyin bilgisinden başka bir şeyin ulaşmasına bir mantık terimi olarak delâlet, iki şeyin birbirini gerektirmesine de telâzüm denmektedir (Bolay, 1994: 119; Türker, 2011: 394).

ve felsefi teoriyi bütünüyle karmaşık hâle getirmekten de kaçınılmalıdır. Buna göre, düşünceler arası bağıntı, uygunluk, yakınlık ve benzeri münasebetler sağlanmadan yapılan birleştirmeler sentez olmanın ötesinde karmaşık ve kaotik bir duruma tekabül eder. Yapılan eylem, sentez olmaktan çıkar ve bir bakıma kokteyle dönüşür.

4. Sentezin Koşulları

Bu açıklamalardan hareketle sentezin zayıf ve güçleri yönlerinin gerilimli bir alana tekabül ettiği ve aynı zamanda sentezin düşünsel etkinliği yetkinleştirmenin gerçeklik zeminlerinden biri olduğu görülmektedir. Ancak sentez, düşünsel yetkinliği ileri bir düzeye taşıyan bir keyfiyete sahip olsa da onun karmaşık ve kaotik durumlara yol açmaması için uyumlaştırma ve uzlaştırma yapılan metinler arasında düşünsel bağlantıların, iç içe geçme ve geçişkenlik alanlarının ve ortak yönlerin tespiti önemlidir. Dolayısıyla metinler arasında illiyet bağlarının ve nispet ilişkilerinin anlamlı ve örüntülü bir şekilde ortaya konması ve ortak yönlerin belirlenmesi sentezi daha anlamlı ve tutarlı hâle getirecektir. Bu yönüyle senteze kaynak metin ile sentez yapılan hedef metin arasındaki bağıntıların konusal düzlemde mukayeseli bir şekilde ele alınması, uzlaştırma ve uyumlaştırmayı daha güçlü kılacağı gibi sentezin doğru bir zeminde yapılmasını da imkân sağlayacaktır. Zira zahirde farklılık her zaman bâtında farklılık olduğu anlamına gelmediği gibi dışta benzerlik de her zaman içte benzerlik olduğu anlamına gelmez. Bu durum, İslam düşünce geleneğinde ve mantık literatüründe yer alan iddia sahibi “mu’allil” ve iddiayı sorgulayan “sâil” kavramları çerçevesinde gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan münazara faaliyetlerini ve araştırılan bir konuda tez ve antitez arasındaki münasebeti tahlil ederek doğruyu bulma anlamına gelen “bahs” kavramını hatırlatmaktadır. Nitekim âdâbü’l-bahs’te, yani tartışma usullerinde “tahrîr”le bir konu hakkında ileri sürülen açıklamalar ve iddialar; “tahkîk” ile de bu iddialar için ileri sürülen kanıtlar ortaya konmaktadır (Yavuz, 2006: 576-7; Pehlivan, Çelik, 2019: 367, 368; Kaya, 2017: 71). Dolayısıyla sentezde, sentez yapılan felsefe/metin ile senteze hedef felsefenin/metnin hangi amaçlar doğrultusunda uyumlaştırmaya tabi tutulduğu belirtilmeli ve buna göre bir uzlaştırma yöntemi belirlenmelidir. Burada şöyle bir meselenin olduğunu da unutmamak gerekir. Sentez, yeni teoride sentez olması itibarıyla daha karmaşık ve yeni kaotik durumlar üretebilir. Bu durum ilk etapta bir sorun alanı olarak tebarüz etse

de bunu şu şekilde temellendirmek mümkündür: Şayet sentez argümanlar arası düşünsel bağlantı, iç içe geçme ve geçişkenliklere imkân veren bir zeminde anlamlı ve bütünlüğü bir bağıntı üzerinden gerçekleşiyor; ancak felsefi teoriyi daha da karmaşık ve kaotik hâle getiriyor ise burada sentezin sentez olması açısından problematik bir durum söz konusu değildir. Aksi durumda sentez felsefi açıdan sentez olma özelliğini yitirir. O hâlde, bu açıklamalardan hareketle sentez yapma ve sentezin doğruluğunu tespit etme açısından şu koşulların olması gereklidir: (i) Kaynak eser ve aktarılan düşüncelerin gerçekliği (ii) Düşünceler arasındaki bağıntı (iii) İç içe geçme ve geçişkenlik alanları/ortak yönler ve nihayetinde sentez ile birlikte anlamlı ve tutarlı bir bütünlük. Bu koşullar gerçekleştiğinde sentez etkinliğinin meşruiyeti daha güçlü hâle gelecektir. Bu hususları Platon ve Aristoteles felsefelerinin uzlaştırılması çerçevesinde ayrıntılı ele alalım.

4.1. Kaynak Eser ve Aktarılan Düşüncelerin Gerçekliği Açısından Sentezi Değerlendirme

Referans kaynaklarının doğruluğunu tespit, sentez yapma koşulları açısından en önemli hususlardan biridir. Buna göre sentez, aitliği konusunda tereddüt yaşanan bir eserden yahut yazarı tespit edilmemiş bir kaynaktan -yazar ve ortaya konulan düşünceler kesin olarak belirliymiş gibide destek alarak ve referans göstererek yapılmış ve sonraki süreçte referans gösterilen yazarın böyle bir eserinin olmadığı bilimsel açıdan kesinlik kazanmış ise ve sentez yapılan görüşler arasında bu eser dışında mecz etme imkânı da yoksa yapılan sentezin sentez yapma koşullarına göre hükmü ortadan kalkar ve uzlaştırmanın bir anlamı kalmaz. Bu durum âdâbü'l-bahste yer alan, "Tartışmada kanıt olarak getirilen delillerin muhteva yönünden doğruluğu zorunludur; eğer delil şekil bakımından yanlış olursa 'mugalata' adını alır ve geçersiz sayılır." (Yavuz, 2006: 31/576) kuralına benzemektedir. Fârâbî'nin iki değerlendirmesi bu konuda örnek olarak verilebilir. Fârâbî, Platon ile Aristoteles'in görüşlerinin birleştirilmesi hususunda yazdığı *Kitâbu'l-Cem' beyne Ra'yeyi'l-Hakîmeyn Eflâtûn el-Îlâhî ve Aristûtâlîs (Kitâbu'l-Cem)* adlı eserinde özellikle "Âlemin Ezeliliği ve Yaratılmışlığı Konusundaki Görüş Ayrılığı" ile "İdealarla İlgili Görüş Ayrılığı" hususlarında Aristoteles'e ait olmadığı kesin bilgi ile sabit olan ve yazarı belli olmayan *Esûlûcyâ* adlı eserden destek almış; Platon ile Aristoteles'in düşüncelerini

bir araya getirmeye çalışmıştır (Fârâbî, 2003: 176). Bu konuda Fârâbî şu ifadeleri kullanmaktadır.

Her kim onun (Aristoteles'in) *Esûlücyâ (Theologia)* diye bilinen kitabındaki metafizikle ilgili görüşleri üzerinde düşünecek olursa onun bu âlemin yoktan yaratıcısını ispat ettiği hususunda hiç şüphesi kalmaz. Bu konuda görüşleri gizlenmeyecek kadar açıktır (Fârâbî, 2003: 172).

Görürüz ki Aristoteles *Esûlücyâ* diye bilinen *er-Rubûbiyye* kitabında ruhani suretlerin (idealar) varlığını kabul etmekte ve bunları ilâhî âlemde mevcut olduklarını açıklamaktadır. İmdi görünüşleri dikkate alınırsa bu fikirler hakkında şu üç ihtimal dışında herhangi bir şey söylenemez. [Aristoteles'in görüşleri] a. Ya birbirleriyle çelişmektedirler. b. Veya bir kısmı Aristoteles'e bir kısmı da başkasına aittir. c. Yahut da görünüşte her ne kadar birbirleriyle çeliyorlarsa da hakikatte bunları uzlaştıracak birtakım anlam ve yorumlar mevcuttur (Fârâbî, 2003: 176).

Esûlücyâ'dan yapılan referanslar Fârâbî'yi yanılttığı gibi Platon ile Aristoteles arasındaki âlemin ezeliği hakkındaki uzlaşmayı da geçersiz kılmaktadır. Çünkü malumdur ki *Esûlücyâ* adlı eser Aristoteles'e ait değildir (Karakaya, 2018: 25-40). Dolayısıyla yararlanılan kaynağın geçersiz olması, senteze konu olan hususları destekleyen başka kaynak olmadığı sürece sentezi geçersiz kılacaktır. Zira Aristoteles'e ait olduğu kesin olarak saptanan eserlerde Aristoteles'in Fârâbî'nin bahsettiği minvalde bir görüşüne rastlanmaktadır.

Fârâbî'nin, eserin Aristoteles'e ait olduğunu bilip bilmediği hususu ayrı bir tartışma meselesi olmakla birlikte⁵ onun Platon ve Aristoteles'in uzlaştırılmasına yönelik yaptığı bu değerlendirmeler, kendisine ait başka bir eser olan *Tabsîlü's-Sa'ade*'de belirtildiği şekliyle metafiziksel bağlam itibarıyla "gaye birliği" etrafında ve "felsefenin tek bir hakikate sahip olması" anlamında bir araya getirilebilir ve bu gayelilik çerçevesinde her iki filozofun görüşleri arasında bir uzlaşma sağlanabilir (Fârâbî, 1974: 62; Şahin, 2019: 31). Ancak yaptığımız bu çalışma bağlamında ele alındığı şekliyle sentezin bağlı olduğu koşullar itibarıyla Fârâbî'nin yaptığı sentezin şekli açıdan doğru bir

⁵ Fârâbî'nin yazdığı *el-Cem'* risalesinin de kendisine ait olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusu olmuştur Bk. (Macit, 2004: 11).

sentez olmadığını söylemek mümkündür. Bu husus başka bir açıdan sentezin iki farklı yönde ele alındığını ifade etmektedir. Buna göre sentez, Fârâbî'nin *el-Cem*'de iddia ettiği şekliyle her iki felsefeyi literal boyutuyla doğrudan birleştirmeye imkân tanırken, bu iddianın eser bağlamında çürütülmesi durumunda “gaye birliği” etrafında muhteva boyutuyla da dolaylı yönden uyumlaştırma ve uzlaştırma yapılabileceğini göstermektedir.

4.2. Düşünceler Arasındaki Bağını Açısından Sentezi Değerlendirme

Fârâbî, idealar konusunda her ne kadar yazarı belli olmayan *Esûlücyâ* üzerinden Platon ve Aristoteles arasında bir uzlaştırma ameliyesine girişmiş olsa da söz konusu ameliye sadece ona özgü bir durum değildir. Bu uzlaştırma faaliyeti esasında antik dönemlerden bu yana devam eden bir geleneğin İslam felsefesindeki temsilidir. Fârâbî öncesinde Platon felsefesine aşırı ilgi duyan Albinus ve Alcinius gibi Orta Platonist; Iamblichus, Atinalı Plutarch, Damascius, Syrianus, Proclus ve Simplicius gibi Neoplatonist filozoflar, güçlü veya zayıf vurguyla da olsa Aristoteles'in başta idealar olmak üzere var olan doktrinler hususunda Platon'a karşı çıkmadığını, her iki filozof arasında belirli düzeyde de olsa bir harmonizasyonun olduğunu iddia etmişlerdir (Simplicius, 2006:296-10; Menn, 2012: 45; Sorabji, 1990: 3, 4; Barney, 106, 107). Özellikle Grek felsefesinin birliğinin savunucusu olan ve salt bir uzlaştırma ameliyesinin ötesinde Presokratik felsefe ile post Aristotelyen felsefeyi ana akım Platonizme dâhil etmek isteyen geç dönem Neoplatonist filozoflardan Simplicius, idea argümanını yüzeysel olarak ele alanlar açısından Platon ile Aristoteles'in ilk etapta çelişir gibi görüldüğünü; ancak öznlü bir araştırmada Aristoteles'in Platon'un formlar doktrinine karşı çıkmadığını, tam tersine doktrinini yanlış anlaşılmasına eleştiri getirdiğini belirtmiştir. (Simplicius, 2006: 296-10). Bu yönüyle sentez, senteze hedef olan felsefenin bünyesinde içerildiğini, yapılan sentez eyleminin özellikle Platon ve Aristoteles felsefeleri için zıtlar arasında bir uzlaştırma değil, benzerler arasında bir yakınlaştırma olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Lloyd P. Gerson da konuyla ilgili yazdığı makalesinde, her iki filozof arasındaki uzlaştırma faaliyetlerini “harmoni” kavramının içerdiği anlam üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Zira bahsi geçtiği şekliyle “uyum” “ve “ahenk” kelimesiyle ifade edilen “harmoni”, sentezin bir alt kavramı olarak daha çok ortak ilkelere birleşen birbirine çelişik ve karşıt ol-

mayan felsefi görüşlerin bir araya getirilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu kapsamda Platon ile Aristoteles'in birbirinden uzak olmayan felsefi argümanları bu felsefelerin bireşimine yakınlık ve benzerlik üzerinden imkân tanımaktadır (Gerson, 2006: 197).

Yapılan bu açıklamalar, zıtlar arasında bir uzlaşma olmayacağı anlamına gelmese de bir sentezin kabul şartları içerisinde en önemli faktörün sentez yapılan felsefi görüşler arasında var olan irtibat ve ilişkisellik durumları olduğunu göstermektedir. Varlığa dair ontolojik bakış, bilgi konusunda epistemolojik yaklaşım ve ahlaki değerlerin ele alınış biçimi üzerine felsefi teori ve ekoller arasında benzer kavramsal çerçevenin varlığı ve ortak paradigmatic yaklaşım, sentez yapılan felsefeler arasındaki olumlu ilişkiye ve sentezin kolay yapılabilirliğine işaret etmektedir. Bu minvalde, ele alınan konular çerçevesinde değerlendirildiğinde, Platon ve Aristoteles felsefelerinin varlık olarak varlık, İlk Neden Varlık/Tanrı, akıl, nefis/ruh ve semavi ve materyal cismani varlıklar, aşkın ve duyulur âlem gibi konular üzerinde benzer olmasa da müşterek değerlendirmelerinin olduğu görülmektedir. Her iki filozof, bu alanlarla ilgili farklı bağlamlarla da olsa felsefi görüş serdetmişlerdir. Stephen Menn, bunu ortak düşünsel yaklaşım olarak açıklamış, bir anlamda Platon ve Aristoteles felsefelerinde yer alan düşünceler arasındaki bağıntıya Neoplatonist filozofların tutumları üzerinden şu şekilde genel bir değerlendirmede bulunmuştur:

Söz konusu filozoflar (Neoplatonistler) tüm doktrinal meselelerde ve kavramların uygulamasında hem fikir olmasalar da Platon ve Aristoteles'in aynı kavram sistemini paylaştığını ve bu nedenle Platon'un görüşlerinin açıklığa kavuşturulması veya tezlerinin desteğe ihtiyacı olduğu yerde Aristoteles'e ait kavramsal açıklamaların veya bu kavramların tanımlarına dayanan argümanların var olan boşlukları doldurulabileceğini düşünmüşlerdir (Menn, 2012: 45).

Bu kavramsal sistem temelinde ortak yaklaşım, argümanlar boyutuyla Platon ile Aristoteles felsefeleri arasında düşünsel bağıntıya ışık tutmaktadır. İlk varlıktan son varlığa, ruhtan maddeye, sükûnetten harekete tüm konularda her iki felsefenin farklı zaviyelerden mezkûr konuları zenginleştirirdikleri ve birbirini tamamladıkları söylenebilir. David Ross'un "Aristo-

teles'in felsefi eserlerinde Platon'un damgasını taşımayan tek bir sayfa yoktur" (Ross, 18) ifadesi bu hususu başka bir açıdan teyit etmektedir.⁶ Bu manada Neoplatonist filozofların Aristoteles'i Platonik felsefi model içerisinde uyumlaştırma gayretleri Platoncu yorumları keskin bir biçimde eleştirmesine rağmen Aristoteles'in göz ardı edilmeyecek derecede felsefi argümanlar ortaya koyduğuna ve onun görüşleri olmaksızın Platon felsefesinin eksik kaldığına açık bir şekilde işaret etmektedir. Porfiryus'un kullanışlı olduğunu düşünerek Aristoteles felsefesini Platoncu felsefeye dâhil edip her iki felsefeyi uyumlaştırma yoluna gitmesi, ilk dönem Neoplatonist felsefenin senteze dair yaklaşımına bir kanıt olarak verilebilir. Bu durum, sonuç itibarıyla Aristoteles'in Platon'a karşı çıkmadığını ve onu çürütmediğini ortaya koymaktadır (Golitsis, 2018: 72-82).⁷

Ayrıca Neoplatonist okullarda Aristoteles'in mantığının, *Metafizik* ve *Fizik* ve *Nikomakhos'a Etik* gibi eserlerin geniş seçkisinin Platonik çalışmalar için standart bir ön koşul hâline gelmesi ve bir "medhal" olarak kabul görmesi yeni bir "felsefi müfredat" oluşmasına katkı sağlamış, harmonik Neoplatonist yorum, hem o dönemlerde hem de sonraki dönemlerde baskın felsefi yorum olmuştur (Sorabji, 1990: 2; Poster, 2008: 376).⁸ Özellikle geç antik dönemde Aristoteles metafiziği ve fiziği -ironik bir şekilde- Aristoteles'i aklamaya çalışan ve ortaya koyduğu görüşleri Platon lehine yorumlayan Neoplatoncu filozoflar tarafından daha da güçlü hâle getirilmiştir. Başka bir ifadeyle Platon ve Aristoteles'in felsefi teorilerini Platon ve Aristoteles'in ötesinde daha uyumlu bulan veya uyumu güçlü hâle getiren antik dönemin son Aristoteles yorumcuları genelde Neoplatonist filozoflar olmuştur (Şimşek, 2007: 11). Öte yandan Platon'a kendini yakın hisseden Aristotelesçiler tarafından da tam tersi bir yaklaşımla Platon'u Aristoteles'e yaklaştırma faaliyetleri olmuştur. Onlar, Platon'u ilk peripatetiklerden sayar-

⁶ Ayrıca, Aristoteles'in *Metafizik* 990b'de idealar konusunu ele alırken çoğul birinci şahıs üzerinden ifadeler kullanması, onun I. Kitabı yazarken kendisini Platoncu olarak düşündüğünü göstermektedir.

⁷ Bu minvalde uzlaştırma çabası içerisinde olanlar örneğin Platon'un zamanın yaratılmasıyla ilgili görüşlerinin yanlış anlaşılmasının konuyu izah etmede kullandığı "generated" fiilinin genel ve literal anlamıyla kullanmasından kaynaklandığını bu sebeple Platon'un eleştirilecek bir yönünün olmadığını iddia eden Simplicius, Iamblichus ve Ammonius gibi filozoflar açısından doğal bir süreç olarak da kabul edilebilir (Golitsis, 2018: 74).

⁸ Bu bağlamda Neoplatonistlerin Aristoteles'in şiir ve retoriğe dair eserlerine yorum getirmedikleri söylenebilir (Poster, 2008: 377).

ken, Aristoteles'i daha iyi anlamak için Platon'a gereksinim olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü Platon ve Aristoteles aynı okulun öğrencileridir (Gerson, 2006: 198).

Bu izahat, Fârâbî'nin yukarıda belirtilen “gaye birliği” konusunda ortaya koyduğu iddiaları desteklemektedir. Nitekim onun *Kitâbü'l-Cem*'de senteze dair ortaya koyduğu değerlendirmeler, selevî Neoplatonist filozoflar ve Platon'u Aristoteles'e yaklaştıran Aristotelesçiler ile benzer yaklaşımlar içermektedir. Esasında bu durum düşünsel bağıntı açısından Platon ve Aristoteles felsefelerinin Orta Platonist ve Neopythagoryen Dönem'den bu yana birlikte ele alındığını ayrıca ortaya koymaktadır (Karakaya, 2018: 69-75, 387). Başka bir açıdan bakıldığında ise bu uzlaştırma ve uyumlaştırma faaliyetlerinin bizatihi Aristoteles'in kendisinin tetiklediği, özellikle *Metafizik*'te Pythagoras ve Platon gibi filozoflara sayılar ve idealar üzerinden yapılan görünürdeki eleştirilerin bu durumu etkilediği söylenebilir.

4.3. İç İçe Geçme ve Geçişkenlik Alanları/Ortak Yönler Açısından Sen-tezi Değerlendirme

İç içe geçme, geçişkenlik alanları ve ortak yönler, esasında ele aldıkları konular itibariyle felsefelerin ortaya koyduğu vizyoner durum ve felsefi ufukla ilgilidir. Buna göre birbirine benzer felsefi teoriler, alt başlıklarda farklılıklar taşısalar da üst çatıda birleşmektedirler. Bu minvalde değerlendirildiğinde, yukarıda ele alınan düşünceler arasındaki bağıntı başka bir açıdan Aristoteles'in metafiziğini Platon üzerinden ürettiğine dair iddiaları güçlendirmekte; iç içe geçme ve geçişkenlik alanlarına imkân tanımakta ve ortak yönlerin bulunduğunu teyit etmektedir. Aristoteles metafiziği her ne kadar Platon metafiziğinin zıddı olarak kabul edilse de yahut Aristoteles *Metafizik* adlı eserinde Platon ve öğrencilerine özellikle idea kuramı üzerinden eleştiriler getirirse de eleştirinin boyutları ve Aristoteles'in idea kuramına ne kadar mesafeli durduğu Simplicius'un da belirttiği gibi tartışmaya açık bir husustur. Platon'a eleştiri getirmekle birlikte Aristoteles'in arka planında Platon felsefesinden etkilendiğine dair işaretlerin bulunması bu tartışmalı hususu pekiştirmektedir. Nitekim Platon'un varlığın önsel ve dolaysız kavranışına karşılık gelen Sokrates öncesi felsefeyi dönüştüren filozof olarak tanıtılması ve onun Batı metafiziğinin başlatıcısı olarak görülmesi bu yaklaşımı desteklemektedir. Bu bağlamda A. Kadir Çücen, Heidegger üze-

rinden felsefenin Platon ile birlikte metafiziğin varlığın açıklama evreni olarak değerlendirildiğini ve bu yaklaşımın Aristoteles tarafından devam ettirildiğini belirtmiştir (Çüçen, 2003: 14, 121).⁹ Özellikle varlık probleminin bu iki filozofun yöneldiği temel alan ve sonraki zaman dilimlerinde antik-Yunan felsefesinin temel varlık yorumsaması olması, varlığı farklı nazariyeler üzerinden açıklasalar da Aristoteles'in, metafiziğini inşa ederken Platon'un metafiziğinden etkilendiğini ve bu etkilenme üzerinden ontolojik şemasını oluşturduğunu göstermektedir.

Burada önemli olan ve bilimsel araştırma bağlamında merakı cezbeden unsur, *Metafizik*'te idealarla ilgili konuları çıkardığımız zaman söz konusu eserin bundan ne kadar etkileneceğine dairdir. Çünkü Aristoteles, bir bakıma kendi metafiziğini üretmede hocası Platon'un ortaya koyduğu argümanları temel başlangıç noktası almıştır (Şahin, 2017: 42, 97). Onun tam değişmezliği en yüksek akli alana has kılması ve sonsuzluğu göksel varlıklara genişletmesi bu minvalde değerlendirileceği gibi, metafiziğinin teolojik yorumunda duyulur dünyanın varlığının ilksel akli âleme bağlı olması da Platon'un "iki dünya" metafiziğiyle uyum içindedir. (Merlan, 1946: 6; Gerson, 2006: 207). Bu durum, Aristoteles'in, Platon'un ontolojik varlık şemasının tesirinde olduğunu ifade etmektedir. Aristoteles'in Platon'u takip ettiği ve onun ebedi ve hareketsiz "idealar"ından hareketle ezeli-ebedi ve bilfiil Akıl olan Hareketsiz bir Tanrı anlayışına gittiğine yönelik iddialar, Aristoteles'in Tanrı'sı ile Platon'un Demiurge tanrısı arasında çok güçlü benzerlikler olduğuna işaret etmektedir (Evenstad, 2019: 5; Gerson, 2006: 207). Söz konusu durumlar her iki felsefenin ortak bir bakış açısı ve varlıksal ufka sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı ve ufuk, sentezin anlamlı bir bütünlük içerisinde oluşmasına imkân vermektedir.

5. Sentezin Eleştirisi

Yukarıda belirtilen koşullar çerçevesinde sentezin imkânına teorik bir alan açılmış ve örneklerde görüldüğü üzere bu şartları taşıdığı sürece senteze meşruiyet tanınmış olsa da bu koşullara rağmen her hâlükârda senteze karşı çıkan iddia ve değerlendirmeler de söz konusu olmuştur (Menn, 2012:

⁹ Konuyla ilgili Heidegger'in *Varlık ve Zaman* eserinde yer alan değerlendirmelerine ayrıntılı bakılabilir (Heidegger, 2004: 20-23).

45; Macic, 2018: 23). Bu iddia ve değerlendirmelere göre sentez, ortaya koyduğu iddialarla bir ekol hâline gelen ve argümanları itibariyle kendine yeten felsefeler için geçerli değildir. Ortak konuların ve bazı temalarda müşterek değerlendirmelerin olması farklı felsefi kuramları her zaman bir araya getirmeyi gerektirmez. Zira sentez etkinliği bu görüşe göre bir diğer felsefenin anlam alanını yok etmeye, bozmaya ve amacından uzaklaştırmaya sebep olmaktadır. Buna imkân vermemek adına felsefi bir sistemin kendi bakış açısından hakikati tek başına ortaya koyması en tutarlı yol olarak görünmektedir. Bu minvalde sentez etkinliği felsefelere katkı sağlamaktan ziyade argümanlar itibariyle sentez yapılan felsefeyi daha da güçsüz hâle getirmektedir. Dolayısıyla senteze olumlu yaklaşım sergilenmemelidir. Kimi yorumcular açısından Platon ile Aristoteles'in başta En Üst Varlık, âlemin ezeli olup olmaması, idea, form-madde, hareket-sükûnet gibi metafizik konular olmak üzere felsefi disiplinlerin belli başlı konularında farklı görüşler ortaya koyması ve zıt kutuplarda yer alan düşüncelerinin sentez yapmaya imkân vermemesi bu doğrultuda değerlendirilebilir. Platoncu ve Neoplatoncu felsefeyle iç içe geçmiş Aristotelesçi felsefeyi özüne döndürmek adına felsefi bir mücadele içerisinde olan ve bu bağlamda her iki felsefenin birbirinden uzak olduğunu iddia ederek saf Aristotelesçiliği savunan İbn Rüşd'ün, burhânî yöntemden ayrılmasına ve Platon'a eğilim göstermelerine yönelik Fârâbî ve İbn Sina'yı eleştirisi hatta daha da ileri boyutta bu filozofları Aristoteles'i çarpıtmakla itham etmesi bu kapsamda örnek gösterilebilir (İbn Rüşd, 1377: 2/885, 886; İbn Rüşd, 1986: 100, 101). İbn Rüşd, bir bakıma Aristoteles, Platon ve Neoplatonizm ekseninde yapılan sentez etkinliğine kategorik olarak karşı çıkarak (Macic, 2018: 23; Alper, 2001: 150; Tekin, 2018: 10) Fârâbî'nin ortaya koyduğu el-cem'/uzlaştırma tezine muhalif bir tavır sergilemiştir. Ona göre, Platon ile Aristoteles'in görüşlerinin bir kısım meselelerde kesin olarak farklılık arz ettiği bilinmektedir.

Sonuç itibariyle Platon ve Aristoteles'in uzlaştırılmasında ortaya konan söz konusu olumlu ve olumsuz iddia ve yaklaşımlardan hareketle konuyu temellendirmek istersek şu mülâhazaları yapmamız mümkündür. Esasında sentezin kabulü ve reddine yönelik en temel etken, gerçekliğe ulaşmada felsefeye yüklenen anlam itibariyledir. Buna göre, (i) Şayet felsefeye yüklenen anlam, bir ve aynı olan hakikatin tek bir felsefi teori ile kuşatılmayacak kadar derin içeriğe sahip olmasından dolayı farklı felsefi ekoller

tarafından muhtelif zaviyelerden ele alınması ise, bu durumda senteze geniş bir alan açılmakta, hakikat ve gerçekliğin tüm yönleriyle tezahür etmesi ve külli boyutlarıyla değerlendirilmesi babında ihtiyaç duyulan hususlarda birbirine muhalif, hatta zıt felsefelerin birleştirilmesine imkân tanınmaktadır. Zira her bir felsefi teori, bir ve aynı hakikati farklı açılardan değerlendirmeye tabi tutmaktadır ve bu teoriler “gaye birliği” etrafında bir araya getirilip bir bakıma “parça/çok felsefeler” üzerinden “bütün/bir felsefe”ye ulaşılmaktadır. (ii) Buna mukabil şayet felsefeye yüklenen anlam, hakikati farklı zaviyelerden ele alan felsefi teorilerin ortaya koyduğu nazariyeler itibarıyla kendisini hakikatin en somut tezahürü olarak belirlemesi ve diğer felsefelerin bu manada yetersiz görülmesi ise burada sentez etkinliğine ihtiyaç duyulmamakta, her ekol kendi bakış açısının gerçekliği üzerinden hakikati anlamaya çalışmaktadır. Bu durumda parça bütün ilişkisi ve gaye birliği ortadan kalkmakta, her felsefi teori, “bütün/bir felsefe” ve “hakikatin kendisi” olarak kabul görmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisine İslam filozoflarından Fârâbî, ikincisine ise İbn Rüşd örnek gösterilebilir. Fârâbî, yaptığı el-cem’/uzlaştırma ile Orta Platonist ve Neoplatonist geleneğin izinde Platon ve Aristoteles üzerinden “felsefelerin birliği”ni inşa etmeye çalışırken İbn Rüşd, Platon ile Aristoteles’in birbirinden uzak felsefi görüşlere sahip olduğu iddiasıyla saf Aristotelesçilik üzerinden “felsefelerin çokluğu”nu tesis etmeye çalışmaktadır (Alper, 2001: 172). Ancak makale bağlamında ele alındığı şekliyle, ontolojik olarak insanın bilişsel süreçlerinin varlığın bütününe kuşatacak nihai kemalden yoksun olması ve epistemolojik açıdan insanın yetkinliğe ulaşamaması, bu yaklaşımlar içerisinde Fârâbî’nin hakikatin ifadesinde “gayede birlik” temasını haklı kılmakta ve nihayetinde sentezin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Barney’in, Simplicius’un harmonisi için kullandığı şu ifadeler bu hususu teyit etmektedir.

Çünkü onun için felsefi sistemler, farklı sanatçılar tarafından üretilen her biri farklı bir açıdan ve farklı özelliklere odaklanan *aynı manzaraya* sahip bir dizi resim gibidir... Bu bağlamda felsefi bir görüş dikkate alınmayı hak ediyorsa, bunun nedeni, bir gerçekliğin hiç kimsenin tam olarak ifade edemeyeceği bazı yönlerini yakalamasıdır (Barney, 2009: 114).

Sonuç

Birbirine karşıt fikirler içerdiği düşünülen felsefi metinlerin uyumluluğunu kanıtlamaya yönelik uyumlaştırıcı felsefi söylem, literatürde varsayıldığının aksine Geç Antik Dönem felsefi okullarında genel veya kalıcı olarak kabul edilmese de (Golitsis, 2018: 69) makalede ele alındığı bağlamda sentez; harmoni, eklektik, senkretik ve el-cem' gibi tüm diğer müteradif kelimeleri de kapsayacak şekilde felsefi etkinliklerde özellikle argüman üretmede veya yeni bir teori inşa etmede vazgeçilmez unsurlardan biri olmuştur.

Felsefe tarihi boyunca birçok filozof, felsefi teorisini oluşturmada sentezden yararlanmıştı. Zira görüş ve düşüncelerin olgunlaşması ve tekâmülü için gerekli yöntemlerden biri olan sentezin kabul edilmemesi durumunda hâlihazırda var olan ve felsefi düşünceye büyük etkisi olan birçok nazariyenin ortaya çıkması mümkün olmayabilirdi. Dolayısıyla sentez düşüncenin gelişimi açısından önemli bir etkindir ve bu yönüyle olumsal özelliklere sahiptir. Ancak felsefi literatürde bu yöntemin teknik açıdan uygulanmasıyla ilgili birçok tartışma konusu olduğunu da belirtmek gerekir. Sentezle ilgili yapılan eleştirilerden en önemlisi var olan felsefi paradigmanın anlam içeriğini bozması ve amacından uzaklaştırmasıdır. İbn Rüşd'ün Aristoculuk temelinde İbn Sina'yı eleştirileri bu minvalde değerlendirilebilir.

Yine makale bağlamında ortaya konduğu şekliyle uzlaştırma ve uyumlaştırma ile ilgili kullanılan harmoni, eklektik, senkretik ve el-cem' gibi kelimelerin olumsuz anlam içeriklerine sahip olmadığı; ancak yapılan sentez faaliyetlerinin netice itibarıyla kimi zaman olumsuz sonuçlar doğurduğu aşikârdır. Ancak bu durum süreç itibarıyla sentez ve alt kavramlarının olumsuz anlam içermediklerini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle kavramların içeriğine dair yaşanan olumsuzluklar sürecin kendisinden değil, sonucun bağlamından kaynaklanmaktadır. Bu durumda bir sentezin sentez olabilmesi makalede belirtilen kaynak eser ve aktarılan düşüncelerin gerçekliği, düşünceler arasındaki bağıntı ve iç içe geçme ve geçişkenlik alanları ve ortak yönler çerçevesinde yapılmasına bağlıdır. Fakat sentez bu koşullar çerçevesinde yapıldığı hâlde karmaşık ve kaotik durumlar üretiyorsa bu durumun sentezin sentez olmasına engel teşkil etmediği söylenmelidir. Platon'un Pythagoras, Parmenides ve Herakletios üzerinden yaptığı sentez

buna örnek verilebilir. O hâlde karmaşık ve kaotik durumlara yol açmasından dolayı senteze olumsuz bakılmamalı ve bundan dolayı sentez yadsınmamalıdır. Zira yeni olan teori sentezle birlikte farklı bir kulvara evirilerek içerisinde yeni karmaşık ve kaotik durum üretmiştir. Bu yeni oluşan karmaşık ve kaotik durum ise bundan böyle sentez yapma açısından değil, yeni teorinin kendi iç tutarlılığı açısından değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. O hâlde doğru bir sentez yapma hadisesinde, uzlaştırma etkinliği yeni karşıtlıklar üretme ihtimalini bünyesinde taşıyor ise yapılması gereken, sentezin sentez yapma koşullarına göre ürettiği karmaşık ve kaotik durumları sentez yapma koşullarına uygun olmayan aktarma hadiselerinin ürettiği karmaşık ve kaotik durumlardan ayırmaktır.

Sentezin tarihine bakıldığında, antik dönemlerden günümüze özellikle Platon ile Aristoteles arasında görüş farklılıklarını uyumlaştırmaya yönelik çabaların her daim var olduğu, sentez faaliyetlerinin zirvesinde genelde bu iki filozofun yaklaşımlarının yer aldığı görülür. Platon'un varlıkları ikame etmede hakikat ve imitasyon kavramları üzerinden idea öğretisini oluşturması, Aristoteles'in Platon'un tezlerine antitez üreterek karşılık vermesi ve daha sonraki süreçte söz konusu tez ve antitezler üzerinden sentez yapmaya yönelik tartışmaların ortaya çıkması bu kapsamda değerlendirilebilir. Söz konusu tartışmalar, Orta Platonist ve Neopythagoryen Dönem'de başlamış, Porfirius ile sınırları çizilmiş ve Neoplatonist filozoflar tarafından devam ettirilmiş ve nihayetinde bir gelenek hâlini almıştır. Özellikle sudür nazariyesi ile Aristoteles metafiziğinin uzlaştırmasına dayalı bu gelenek İslam felsefesine de taşınmış, Fârâbî ve İbn Sina merkezli Meşşâî gelenek içerisinde Platonyen, Aristotelyen ve Neoplatonyen yorumlar birbiriyle iç içe aynı potada değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Senteze yönelik bu tartışmalar -başka bir makale konusu olmakla birlikte- Platon ve Aristoteles felsefelerinin hangisinin ana merkez felsefe olduğu konusundaki merakı da cezbe etmektedir. Ağırlıklı yönün Platoncu felsefe olduğunu iddia eden ancak Aristoteles'in de ihmal edilmemesi gerektiğine vurgu yapan görüş ile güçlü felsefi yapıya Aristoteles'in sahip olduğunu ve bu çerçevede Platon'u Aristoteles olmadan okumanın mümkün olmadığını iddia eden taraf arasında bir çekişme olduğu söylenebilir. Neoplatonistlerin yaklaşımı birincisine, Fârâbî ve İbn Rüşd'ün yaklaşımı ise

ikincisine örnek gösterilebilir. Nitekim Neoplatonistler nezdinde Platon'un filozoflar arasında ideal filozof ve felsefesinin de diğer felsefelere göre merkezî konuma sahip olmasından dolayı Aristoteles, Platon'u anlama ve açıklamada katkı sağlayan filozof olarak ikinci planda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Aristoteles'in Platoncu olarak takdir edilmesi vazgeçilmezdir. Aristoteles'in evren modelinin Platon'un evren modelinin geliştirilmiş hâli olduğuna dair iddialar bu yaklaşımı desteklemektedir (Şahin, 2017: 42, 97; Barney, 2009: 110).

İslam filozoflarına göre ise, felsefenin merkezinde Platon'dan ziyade Aristoteles vardır. Nitekim Fârâbî uzlaştırma konusunda her ne kadar İbn Rüşd ile karşıt düşüncelere sahip olsa da onun Aristoteles'e verdiği konum felsefenin zirvesidir. Fârâbî'ye göre felsefe, Platon'la birlikte cedeli yöntemden ayrılarak asıl mecrasına ulaşmış ve ilmî bir hüviyet kazanmıştır. Onun karar kılıp kemale ermesi ve düşünsel alanda ilmî nazarın nihayete ermesi/doruğa ulaşması ise Aristoteles ile birlikte gerçekleşmiştir (Fârâbî, 2015: 188-9). İbn Rüşd de benzer şekilde Aristoteles'in Platon'un çok ötesinde felsefi nazariyeler ortaya koyduğunu söylemiştir. Ona göre, Aristoteles felsefesi, şüphelerin en az, varlığa mutabakatın en yüksek, uyum ve ahengin en çok olduğu tenakuzdan uzak bir felsefedir (İbn Rüşd, 1377: 3/1497). Hülâsa, Meşşâî ekole bağlı her iki filozof, son değerlendirmeler itibarıyla benzer görüşlere sahip olsa da Platon ve Aristoteles'in uzlaştırılması konusunda farklı kulvarlarda yer almış; tarihsel süreçte etkin olan iki karşıt çizginin/geleneğin İslam felsefesi kanadında öncüsü ve temsilcisi olmuşlardır.

Kaynaklar

- Alper, Ö. M. (2001). İbn Rüşd'ü İbn Sinâ'yı Eleştirisi: el-Fark beyne Re'yeyi'l-Hakîmeyn. *Divan Dergisi*, 1, 145-172.
- Aristoteles (1996). *Metafizik*. (Çev. A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bolay, N. (1994). "Delalet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çüçen, A.K. (2003). *Heidegger'de Varlık ve Zaman*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Evenstad O. J.V. (2019). God as a Necessary Corollary of Aristotle's Metaphysics. https://filosofisksupplement.no/wp-content/uploads/ari_evenstad.pdf, 1-8.

- Duraali, T. (1991). Eklektizm, Senkretizm, Sentez, Disiplinlerarası Araştırma, Sistem Kavramları Üzerine Çözümleyici Çalışma. *Felsefe Dünyası*, 2, 23-34.
- Gerson, L. P. (2006). On the Harmony of Plato and Aristotle According to Neoplatonism. in *Reading Plato in Antiquity* 195-221. (Edited by H. Tarrant and D. Baltzly). London: Duckworth.
- Golitsis, P. (2018). Simplicius, Syrianus and the Harmony of Ancient Philosophers. *De Gruyter*, 69-100.
- Fârâbî (1974). *Mutluluğu Kazanma, Fârâbî'nin Üç Eseri* içinde. (Çev. H. Atay). Ankara: AÜİF Yayınları.
- Fârâbî (2003). Kitabu'l-Cem beyne Ra'yeyi'l-Hakîmeyn, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde. 151-181. (Çev. M. Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Fârâbî (2015). *Harfler Kitabı Kitâbü'l-Hurûf*. (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (2018). *The Phenomenology of Spirit*. (Translated and Edited by T. Pinkard) Cambridge University Press.
- Heidegger, M. (2004). *Varlık ve Zaman*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- İbn Rüşd. (1377). *Tefsîr mâ bâ'de't-Tabî'a*, (Ed. M. Bouyges, S. J.). Tehrân: Müesse İntişâr Hikme.
- İbn Rüşd. (1986) *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tebâfüt et-Tebâfüt)*. (Çev. K. Işık, M. Dağ). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- İlboğa, M. (2007). Platon'un İdeaları ile Whitehead'ın Ezeli Objelerinin Ontolojik Bağlamda Karşılaştırılması. (YL Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kant I. (1998). *Critique of Pure Reason*. (Translated and Edited By P. Guyer). Cambridge University Press.
- Karakaya, M. M. (2018). *Tanrı Akıl ve Nefs*. Ankara: Elis Yayınları.
- Kaya, H. (2017). Mantık Biliminin İmkânlarıyla İnşa Edilen Bilimsel Tartışma Yöntemi: Münâzara İlmi ya da Âdâbu'l-Bahs. *İğd Üniv Sos Bil Der*, 12, 69-114.
- Kindi (2013). *Felsefi Risaleler*. (Çev. M. Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Levinskaya, I. A. (1993). Syncretism-the Term and Phenomenon. *Tyndale Bulletin*, 44/1, 117-128.

- Macic, H. (2018). İbn Rüşd'ün Şerh Külliyyâtı: Bir Mukaddime Denemesi. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 6, 11-42.
- Macit, M. (2004). Fârâbî'ye Nispet Edilen İki Risale. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 5-21.
- Menn, S. (2012). Self-Motion and Reflection: Hermias and Proclus on the Harmony of Plato and Aristotle on the Soul. in: James Wilberding and Christoph Horn (Eds.), *Neoplatonism and the Philosophy of Nature*, Oxford-New York: Oxford University Press, 44-67.
- Merlan, P. (1946). Unmoved Movers. *Traditio*, 4, 1-30.
- Pehlivan, N. Çelik, M. (2019). el-Matlabul-E'lâ, el-Makşadu'l-Aksâ: Kemâlpâşâzâde'nin Risâle fi 'ilmi Âdâbi'l-Bahş'i. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, özel sayı*, 363-390.
- Plotinus (2018). Kötünün Doğası ve Kökeni Üzerine. (Çev. M. M. Karakaya). *Eski-yeni*, 37, 153-177.
- Poster, C. (2008). Whose Aristotle? Which Aristotelianism? an Historical Prolegomenon to Thomas Farrell's Norms of Rhetorical Culture. *Philosophy and Rhetoric*, 41/4, 375-401.
- er-Râzî F. (2019) *Ana Meseleleriyle Kelâm ve Felsefe el-Muhassal*. (Çev. E. Altaş). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ross, D. (2011). Aristoteles. (Çev. A. Arslan & Diğerleri). İstanbul: Kalcı Yayınları.
- Runes, D. D. (1942). *The Dictionary of Philosophy*. New York: Philosophical Library
- Sahakian, W. S. (1997). Felsefe Tarihi (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Simplicius (2006). *On Aristotle on the Heavens 1.10-12*. Translated by R. J. Hankinson. London-New York: Bloomsbury.
- Şahin, E. (2019). Aristoteles Felsefesinin Aktarımında Sahte-Aristocu Eserlerin Rolü Usûlücyâ Aristûtâlis ve el-Hayru'l-Mahz Üzerinden Bir Analiz. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1, 24-33.
- Şahin, E. (2017). *Sudûr*. Ankara: Yayınevi Yayınları.
- Şimşek, O. (2007). İbn Rüşd'ün İbn Sina'yı Eleştirisi. (YL Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi.

- Sorabji, R. (1990). *The Ancient Commentators on Aristotle*. in *Aristotle Transformed*. Ithaca-New York: Cornell University Press.
- Tekin, S. (2018). Aristoteles Metafiziği ile İbn Rüşd Metafiziğinin Karşılaştırılması. (YL Tezi) Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Türker, Ö. (2011). "Telâzüm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yaran, C. S. (2003). İslam Felsefesinde Eklektizm Sorunu. *İslam Felsefesinin Sorunları* içinde. Ankara: Elis Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2006). "Münazara". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

Öz: Sentez, genel olarak bir felsefi argümanı bir diğeriyle mecz etme ve birleştirme yapma suretiyle yeni ve farklı bir felsefi yaklaşım ortaya koymaktır. İnsanın düşünsel etkinliği içerisinde ilmi ve fikrî tekâmülün gerçekleşmesinde önemli bir konuma sahip olan sentez, birçok alanda olduğu gibi felsefe alanında da en çok başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Platon'dan Aristoteles'e, Porfirius'tan Fârâbi'ye birçok filozof felsefi teorilerini oluşturmada sentez yöntemini kullanarak farklı özgün felsefi görüşler ortaya koymuşlardır. İbn Rüşd gibi kimi filozoflar da özellikle Platon ile Aristoteles'in görüşlerinin uzlaştırılması konusunda sentez etkinliğine karşı çıkmışlardır. Düşünsel faaliyetlerde sentezin vazgeçilmez bir unsur olduğu bir olgu olarak saptansa da onun mahiyetine yönelik içerimlerin neler olduğu, sentezin hangi koşullar altında yapılması gerektiği hususları bir muamma olarak önümüzde durmaktadır. Bu yönüyle sentezin doğruluğu ve yanlışlığına yönelik koşul ve şartların tespit edilmesinin bir gereksinim olduğu anlaşılmaktadır. Bu makale, felsefi teoriler arasındaki uyumlaştırma ile ilgili hususları sentezin mahiyeti ve Platon ve Aristoteles felsefelerinin uzlaştırılması bağlamında teorik çerçevede ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sentez, harmoni, eklektisizm, Platon, Aristoteles, Neoplatonizm, İslam felsefesi.

